

ӘОЖ 37.012.85

ҒТАМР 14.43.47

<https://doi.org/10.48371/PEDS.2025.76.1.037>

АҚТӨБЕ ӨңІРІНЕН ШЫҚҚАН ХАЛЫҚ АҚЫНДАРЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДЕГІ РОЛІ

*Ермуханова И.Ж.¹, Ольховая Т.А.², Асанов Ж.А.³

¹Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, Ақтөбе, Қазақстан¹

²Орынбор мемлекеттік университеті, Орынбор, Ресей²

³С.Байшев атындағы Ақтөбе университеті, Ақтөбе, Қазақстан³

Аңдатпа. Мақала патриотизм құндылықтарын қалыптастыру шеңберінде бастауыш білім беру жүйесіндегі патриоттық тәрбиенің басым бағыттарын зерттеуге арналған. Қазіргі таңда бастауыш мектеп оқушыларын елжандылық, ұлтжандылық, елге сүйіспеншілік бағытында тәрбиелеу – қоғамның рухани жаңғыруына жол ашып, адам санасында елдің ұлылығын жаңартуға әкеледі. Бастауыш буынға білім беру процесінде маңызды орынға аймақтық әдебиет өкілдерінің шығармаларын насихаттау жұмысының мәнділігі еніп отыр. Мақала мақсаты жыр дүлдiлi Нұрпейiс Байғанин, жауынгер ақын Сарышoлақ Боранбайұлы, ақпа ақын Ақпан Әйтпекұлы, Шайыр Әбубәкір Кердері, Ақтан Керейұлы, эпик ақын Жөкей Шаңғытбайұлы секiлдi аймақтық әдебиет ақындарының шығармаларын оқырманға паш ете отырып, патриотизмнің басты бағыттарына сәйкестендіре талдау болып табылады.

Ақтөбе өңірінің әр кезеңде отты шығармаларымен, тарихи, этнографиялық, философиялық ойларымен, айтыскерлік, импровизаторлық дарынымен халықты таңдай қақтырған эпик жыршы Нұрпейіс Байғаниннің «Қобыланды», «Құбығұл», «Алпамыс», «Төрехан», «Ер Тарғын», «Қыз Жібек», «Айман-Шолпан» «Жарқын май», «Жау талқандалады», «Отан үшін» секiлдi тарихи, батырлық шығармалары, ақын Сарышoлақ Боранбайұлының батырлықты дәріптеген, ерлік істерімен халық есінде қалған батырларды насихаттау бағытындағы шығармалары, Жөкей Шаңғытбайұлы «Бөгенбай батыр», «Кілем жайған», «Кене хан», «Елемес-Аман», «Жанқожа батыр» дастандары арқылы бастауыш буынды елі мен жерін сүйе, тарихына көңіл бөліп, құрмет тұтуға насихаттайтын бірегей шығармалар. Осының бәрін жас ұрпақ біліп өсуге тиіс. Қазақстандық патриотизм, елжандылық, ұлтжандылық ұғымдарын күнделікті құлағына сіңіріп, ұғып, ажырата алған баладан болашақта елі мен жерін, тілі мен ділін құрметтей алатын, үлгі көрсететін ел балалары шығары анық.

Тірек сөздер: патриотизм, жергілікті ақын, жауынгер ақын, Сарышoлақ Боранбайұлы, Нұрпейіс Байғанин, Жөкей Шаңғытбайұлы, аймақтық әдебиет, бастауышта білім беру

Кіріспе

2018 жылдың 21 қарашасында Қазақстан Республикасының бірінші Президенті Нұрсұлтан Назарбаев өзінің «Ұлы даланың жеті қыры» атты

мақаласында қазақтардың тарихи жолын қайта қарау арқылы қоғамдық сананы жаңғырту үрдісін дамыту қажеті туындап тұрғанын айтып, қазақ этносының тереңіне бойлаған келесі қырларын ашып көрсетті: 1. Атқа міну мәдениеті. 2. Ұлы даладағы ежелгі металлургия. 3. Аң стилі. 4. Алтын адам. 5. Түркі әлемінің бесігі. 6. Ұлы Жібек жолы. 7. Қазақстан – алма мен қызғалдақтың отаны. Және де төл тарихын білетін, бағалайтын, әрі мақтан ететін халықтың болашағы зор болатынына да сенім білдірген [1].

Патриоттық тәрбие – көп қырлы процесс. Болашақ мұғалімдер бала тәрбиесінде қазақи менталитетті де ұмытпағаны жөн. Өйткені түпкі тамырызда барлық болашағымызға керек дүниелер жатыр. Елбасының мақаласында да осы мәселе көтеріліп отыр.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында білім беру жүйесінің басты міндеттері «өз жерін қадірлеуге, мемлекеттік рәміздерді құрметтеуге, халық дәстүрлерін қадірлеуге, туған жер табиғатын сүйуге тәрбиелеу» деп көрсетілген [2]. Яғни болашақ мұғалімдердің басты мақсаты оқушылардың бойында туған жеріне құрмет көрсетуді қалыптастыру.

Ақтөбе өңірінің ақындарының шығармаларын патриотизмді тану қырларына бөліп қарастыруға болады, өйткені әр ақынның өзінің еліне деген сүйіспеншілігін оның шығармаларынан көруге болады. Спортқа қызығушылығын арттыру, мәдениетімізді танып білу, тарихи жағдайларды суреттеу, отбасына құрмет – барлығы халық ақындарының шығармаларынан көрініс табады.

Материалдар мен әдістер

Қазақ халқының тағылымдық мұраларындағы отансүйгіштік тәрбие берудің ғылыми-әдіснамалық негіздері тарих, әдебиет, аймақтық әдебиет, этнография, этнопедагогика қағидаларына сүйене отырып зерделенеді.

Талқылау мен нәтижелер

М.И.Дзепс-Литовский аймақ тануды жеке пән ретінде қарастырмай, оны оқыту мен тәрбиелеудің құралы есебінде қарастырады. Және де аймақ тану арқылы оқушылар өз өлкелерін зерттей отырып, жан-жақты біліммен де байи түседі деп пысықтайды [3, б.154].

«Патриоттық сана» түсінігінде жоғарғы және терең рухани күштің бар екені белгілі, ол адамның белсенді позициясын көрсетеді, алайда ол балалық шақта және жасөспірім кезде қалыптасады. Бұл ретте Д. Бехомның патриоттық сананың іргетасы балалық шақта қалыптасатын тұлғалық құндылық деген ойымен келісуге тура келеді [4].

Сонымен қоса балалардың ерте жастан бастап физикалық, интеллектуалдық, эмоциялық және әлеуметтік тұрғыдан тез дамитынын есте сақтау қажет [5, б. 12].

Кіші мектеп жасындағы балалардың бойында қызығушылықтардың, діни бағыттардың, негізгі рухани құндылықтардың сіңіріле бастауы, тұлғалық қалыптасуы осы жаста өтетінін және патриоттық тәрбиенің де бастауы осы кезеңге келетінін Шаронов А.А. «Жасөспірімдердің

патриоттық құндылықтарын сабақтан тыс уақытта қалыптастыру» атты диссертациясында басты мәселе етіп көтереді [6].

«Бастауыш сыныпта гуманитарлық пәндер негізінде оқушыларға патриоттық тәрбие берудің мәні мен мазмұнын ұлттық құндылықтарға ұластыру барысында теориялық негіздеу қажет екенін Тулегенова Г.А. өзінің диссертациясында көтерген болатын [7].

Ғалым Калимолдаева А.К. өзінің зерттеу жұмысында «Соңғы он жылдықта жастардың рухани дағдарысы жоғарылап келе жатқанын және де ол әлеуметтік, моральдік, психикалық, физикалық тұрғыдан әлсіреуге соқтыратын баса айтады [8].

Ресейлік ғалым қазіргі кезде жастардың болашағына деген қорқынышы, үрейі артып тұрғанын, олардың бойында азаматтық, парыз, патриотизм секілді фундаменталды рухани түсініктердің орнын ұлтшылдық, эгоизм, рухани өмірдің рационализациясы басып отыр. Олардың тілінде «менің Отаным, маған ұнайтын жерде» деген түсінік қалыптасып отыр деп шарқ ұрады. Қалыптасқан жағдайды төменгі сыныптардан бастап қолға алу керектігін ұсынады [9].

Ғалымдардың көтерген мәселесі қазіргі таңда зор маңызға ие. «Баланы жастан» деп ата-бабамыздың салып кеткен жолымен тәрбиелеу актуалды болып тұр. Еліміздің болашағын қазірден бастап ойлайтын ұрпақ тәрбиелеуіміз қажет. Шетелдік білім саласында да кез келген сабақ барысында оқушылар, тыңдармандар тарих, әдебиет және география сабақтарында елімізге деген табиғи сүйіспеншілікті оятатын нәрселер туралы біле алады: тау жоталары, джаз музыкасы, ұлттық ойын-сауықтар, елінің негізін қалаған қағидалары туралы ақпарат және тағы басқа [10].

Осындай сарында Ресей халқы жастармен жұмыс барысында Роспатриот Федералды агенттігі патриотизмді дамытудың 10 қырын ұсынады. Және де акцияны «Шексіз патриотизм» деп атайды. Мақсаты жастарды жан-жақты дамытып қана қоймай, өздерін патриотизм бағытында тәрбиелеу, патриот болу. Патриотизм қырларына спорт, экология, педагогика, мәдениет, медиа, тарих, Отанына қызмет ету, еріктілік (жақсылық жасау), отбасы, ғылымды жатқызады.

Қай елдің саяси жұмысын алып қарасақ та, мақсат айқын – болашақ ұрпақты, жас жеткіншектерді өз елінің ұлттық менталитеті, діні мен ділі, ұлттық құндылықтар, тереңге кеткен даму тарихы арқылы тәрбиелеу.

Туған жерінің тарихын білу, тарихи шығармалар жазу, кіші Отанының тау, тасын жырға қосу – барлық ақын-жыршылардың үлесінде бар. Ақтөбе өңірінің ақындарының қай кезеңін алсақ та бұл тақырыптан ешкім аттап кеткен емес. Жыр дүлдiлi Нұрпейiс Байғанин, жауынгер ақын Сарышолақ Боранбайұлы, ақпа ақын Ақпан Әйтпекұлы, Шайыр Әбубәкір Кердері, Ақтан Керейұлы, эпик ақын Жөкей Шаңғытбайұлы т.б. да қалам тербетіп, елінің тарихына тоқталып, тыңдаушының бойында жеріне деген махабатын оята білді.

Ақтөбе өңірінің тумасы, төкпе ақын, эпик жыршы Нұрпейіс Байғанин (1860-1945) әрі әнші, әрі домбырашы болған. Бір басында сан қырлы

өнер тоғысқан. Белгілі ғалым О. Нұрмағамбетова оның «Қобыланды», «Құбығұл», «Алпамыс», «Төрехан», «Ер Тарғын», «Қыз Жібек», «Айман-Шолпан» жырларын жатқа білгенін тілге тиек етсек, профессор Серік Негимов өзінің «Табаны таймас тарлан боз» атты еңбегінде бұған қоса «Едіге», «Орақ-Мамай», «Қарасай -Қазиды» жатқа айтқанына, жыршының «Қырымның қырық батырын» білгеніне куәлік береді. Оны көзімен көрген, өнеріне қаныққан профессор Есмағамбет Смайылов: «Нұрпейіс «Қырымның қырық батырын», Кіші жүздегі Исатай, Есет, Бекет, Көтібар батырлардың талай ұзақ жырларын, тағы сондай жырларды көп біледі» деп таңбалаған. Сонымен қоса «Нұрпейістің бұл тарихи жырларын тыңдап отырғанда бір қайран қалатын нәрсе – оның үлкен шежіреші, тарихи ақын екендігі, көпті көрген, көпті білген қария, білімді ақын екендігі, өзінің халқының тарихын жақсы жырлайтындығы» [11, б. 56], – деп сүйсінген еді ғалым.

Олай болса патриотизмге баулу бағытында Нұрпейіс Байғаниннің шығармалары жан-жақты қамтылған деуге толық дәлел бар. Қазақ халқының ауыз әдебиетінен бастап, хандық дәуірге батырлардың барлық жырларын білуінің өзі – әр тыңдаушыға ерекше ляззат сыйлап қана қоймай, бойында рух пен жігерді де оятары сөссіз. Еліне, жеріне деген мақтанш сезімі бойды кернеп, басты кейіпкерлердің соғыс майданында жасаған ерліктерін үлгі-өнеге көріп, болашақ ұрпағына жеткізіп отырды.

Жыр тарланы Нұрпейіс Байғаниннің Отанды қорғау тақырыбындағы да өлеңдері ұшан-теңіз. Өйткені соғысты көзімен көрген, жауынгерлерге үміт отын ұялатып, рухты жырлар көп шығарды. Жырларының көбісі Ұлы Отан соғысы кезінде шықты. Оған дәлел Қуандық Шаңғытбаевтың мына естелігі: «Майдандағы жауынгерлердің қасарысқан қайсарлығы, елдегі еңбек адамдарының табан ет, маңдай тері, ғалымдардың ой-парасаты, ақындардың отты жүрегін жарып шыққан жалынды жыр шумақтарының ызғарлы ызасы мен ұранды үні – түгелдей бір мақсатқа, қайткен күнде де жау жасағын тоқтатып, оны күйрете жеңіп шығу мақсатына қызмет етіп жатқан аса бір ауыр кезі [11, б. 14]».

Нұрпейіс Байғанин тамаша ақын, адамгершілігі мол азамат болумен бірге, кіршіксіз патриот еді.

«Жарқын май», «Жау талқандалады», «Отан үшін», «Сөз сөйлейді Сталин», «Біз берікпіз» жырлары нағыз Ұлы Отан соғысының орта беліне келген шақтағы жауынгерлерге рух беріп, жігерлендіріп, халыққа отты, жалынды сөздерімен қолдау көрсету қажеттігін қалайтын пафосты өлеңдер топтамасы. Соған дәлел мына отты шумақтар:

Ерім бар айбаттары арыстандай,
Біреуі мың сан қолмен алысқандай.
Теңізді, көк пен жерді тегіс қорғап,
Майданда жауын тапап жанышқандай [11, б. 67].

«Қуаты өссін Отанның» өлеңінде:

Қорға халық аянбай,
Қасиетті Отанды,
Батыр туған ерлерім

Отандық ұлы соғысқа

Қаһарланып аттанды [11, б. 74].

Ақынның қай өлеңі де асқан патриотизмге, елін, жерін сүйуге, аянбай қызмет етуге арналған. Рухты өлеңдері әлі күнге дейін маңызын жоймай келеді. Қуандық Шаңғытбаев өзінің «Азамат. Ақын. Ата» естелігінде соғыстан келген хабарды зор ықыласпен тыңдап, қызыл шырайлы жүзі өзгеше нұрланып сала беретінін ерекше атап өтеді. Өйткені «соғыс басталысымен жас жігіттей жалындап, ұлы майданға, жеңіс ісіне бойындағы бар қайраты мен алып талантын түгелдей бағыштады, қарттығына қарамай, Ақтөбенің ауылдарын аралап, жалынды жырларын айтты, жауынгерлерге жылы киімдерін жинады» [11, б. 16] деп еске алады.

Еліне, жеріне, кіші Отанына деген сүйіспеншілік жауынгер ақын Сарышолақ Боранбайұлының шығармаларында да көптеп кездеседі. Ақтөбе өңірінің тумасы, «зар заман» ақыны Патшалық Ресейдің отаршылдығына сөзімен де, ісімен де қарсы шыққан. Шығармаларының көп бөлігі ұлт мүддесін көздейді. Жоғарыда аты аталған Нұрпейіс Байғанин оған арнап деректі «Ақын» поэмасын шығарып, Сарышолақты басты кейіпкері етіп алады. Дәл осындай батырлықты, жауына аяусыз күш көрсетуді насихаттау Сарышолақ Боранбайұлында да кездеседі. Мәселен «Шерлерім, менің шерлерім» өлеңінде:

Шерлерім, менің шерлерім,

Күн туғанда тартынбай,

Қиынға салар ерлерім,

Қысылғанда тарығып,

Намысты бермес өрлерім.

Қиын-қыстау, баз кешу,

Сескенгенін көрмедім, – [12, б. 94] деп келтіреді.

Өзінің үзеңгеліс досы Мырзағұл Шыманұлының қайсарлығын үлгі етеді:

Мырзағұл еді жалын-шоқ,

Патшаға қарсы тірескен.

Әскерге атып қырлы оқ,

Халық, жер үшін күрескен, – [12, б. 100] деп бір қайырса,

«Намыс» дастанында майдан барысын әдемі суреттеп, шабыттана жырлайды:

Ғайыптың күші бұйырып,

Мұжықты жерден үйіріп,

Тәйке асықтай шиырып,

Кісесін бұрай жиырып,

Дамбалын түре сиырып,

Жерге соқты диюды,

Алласына сиынып [12, б. 202]. Сарышолақ Боранбайұлы елін, жерін ісімен де, өлеңдерімен де қорғаған ақын.

«Қай халықтың болмасын әдебиет тарихы ең алдымен сол халықтың әлеуметтік-қоғамдық тарихымен тығыз байланысты болып келеді. Ендеше

қазақ әдебиетінің тарихы – қазақ халқының қоғамдық, әлеуметтік және және саяси өмірінің бейнелі көрінісі, соның сүрлеуі, ізі болып табалады» [12,б.28] Сарышолақ «зар заманды» басынан өткерді. Ол жеке басының емес, халқының жағдайын ойлап, қабырғасы қайысты, ел ішіндегі ахуалды, жұрттың басына түскен ауыртпалықты жырға қосты. Сонымен қоса өлеңдерінен қазақ елінің тарихынан да терең хабардар екенін көрсетеді. 1783-1797 жылдары Сырым Датұлы бастаған көтерілістен хабары бар ақын:

Кешегі Сырым қайда сұңғыламыз,
Жақсыны тұртпекке алып жүн қыламыз.
Өлмесе ата-бабам бәрі қайда,
Сағынып соларды-ай қылдық аңыз, – десе,
Ерназар қайда кетті Бекетімен,
Ер еді найза ұстаған шет-шетінен.
Барында ерлерімнің еркін жайлап,

Ор асып, Жайыққа да бір жатып ем, – деп Бекет Серкебайұлы мен Ерназар Кенжалыұлдарын жырға қосып, «Ерназар-Бекет» дастанын жатқа айтқан.

Махамбет кеткен жолменен,
Ерназар-Бекет аттанды.
Жер қайысқан қолменен,

Есет те бір кез саптанды, – осыдан Исатай-Махамбет көтерілісі жайлы да жақсы білетіні аңғарылады. Ақын болсын, жыршы болсын елінің перзенті, сондықтан елінің тарихына көз жүгірту, пайдалы ақпаратпен бөлісу, тарих сахнасындағы еліне пайда қылған ақылды хандар, қажырлы батырлар, қолы кең байлар, қара қылды қақ жарған шешендер мен билер турасында сөз қозғау – ақындық міндет, ұрпаққа өнеге. Сарышолақ ақын жырлары соның айғағы.

Батырлық, ерлік, тарих тақырыбында да қалам тербеген бірегей ақын Ақтан Керейұлы (1850-1912). «Ерлік жырында» қазақ даласында жауынгерлігімен көзге түскен, дұшпанға дес бермеген, жерін найза ұшымен қорағаған Орақ пен Мамай, Берен батыр, Атағозы, Бердібек, Есен, Сүгір, Шабай, Шотан, Қармыс, Қонай, Исатай мен Махамбет, Ерназар мен Бекет, Адайдан шыққан Иса мен Досан секілді батырларды жырға қосып қана қоймай, бойын мақтаныш кернеп, шабытты ұйқастармен тыңдарманның делебесін қоздырады. Аюдай ақырған, оғы қардай бораған, дұшпанын өлтіріп, елінің арын арашалап қалған ерлерін үлгі етеді. Тасыған тау өзенінің суындай екпінді жыр оқып отырған адамын өзімен бірге еріксіз үйіріп, тереңіне алып кетеді.

Белгілі ғалым Қ.Сыдықов «Ақын-жырауар» атты кітабында «негізінде Ақтанның ақындық даңқы ерлік толғаулармен шыққан» деген ойымен бөліседі [13, б. 22].

Беріштен шыққан қос батыр,
Исатай мен Махамбет.
Анау бір жатқан Нарыннан,
Арыстан ханды өлтірген,

Ерназар, Бекет бұл шықты.

Жоғарғы Шекті қалыңнан,

Ерлік етті ер Мыңбай,

Сұлтангелді, Көктаубай,

Есентемір ауылдан.

Асау, Тұрлан бұл шықты,

Шеркеш деген сауырдан , – деп руға бөлмей, қайсар рухты жауынгер ұлдардың еткен ерліктерін жалпыға балап, өзінің қазаққа ортақ көзқарасын танытады.

Елін шексіз сүю, табиғатын ерекше сезіммен жырға қосу, тарихын біліп қана қоймай, әр тарихи жағдайдың астарына үңілу – ел перзентінің борышы деп білген Ақтөбе өңірінің тағы бір ақыны Жөкей Шаңғытбайұлы (1901-1970). Ақтөбе облысы Ырғыз ауданының тумасы эпикалық дәстүрді көрген және оны игерген ақын. Бала кезінен халық ауыз әдебиетінің озық үлгілерімен таныс болған, батырлық жырларды жатқа айтып дағдыланып, кейін өзі де жанынан батырлық дастандар шығарған ақын. 1964 жылы «Құл мен қыз» деп аталатын дастаны Мәлік Ғабдуллиннің басшылығымен шыққан «Батырлар жырына» енген. Сонымен қатар батырлықты дәріптеген, ерлік істерімен халық есінде қалған батырларды насихаттау мақсатында «Бөгенбай батыр», «Кілем жайған», «Кене хан», «Елемес-Аман», «Жанқожа батыр» дастандары бар.

Жөкей Шаңғытбайұлының «Құл мен қыз» дастаны ескі аңыз негізінде жазылған. Ақтөбе облысының территориясында «Құл» мен «Қыз» аталатын жерлер соның дәлелі. Яғни ақын өз елінің тарихынан хабар береді.

«Орқабай алып» дастанның басты кейіпкері Орқабай - өзі тұрған бүкіл ауылдың қамын ойлаған қоғамшыл, қолынан келген көмегін де аямаған, алайда жауына қатал, аңғал батыр. Ақын алып батырдың іс әрекетін шынайы суреттейді:

Орқанның пішіні алып піл секілді,

Екпіні тасқын дария Ніл секілді.

Алып ер ашу қысып ақырғанда,

Дауысы күркіреген күн секілді.

Кең жауырын, кеудесі алып, нар секілді,

Жотасы кесе жатқан жал секілді.

Қарасаң қарсы алдынан бет-әлпіне,

Қабағы қарсы беткей жар секілді [14, б.18], – деп сурттеп, нағыз алып батырдың кейпі көз алдымызға келеді. Яғни қарапайым адамның бүкіл ауылды асырап, болашағын ойлап, қамқор көрсетуі – патриоттықтың белгісі. Өзінің ісімен, таза адал ниетімен, қызметімен жанашырлық таныту, қолынан келген көмегін аямай, аянбай еңбек ету, қандай қиын жағдай болмасын халықпен бірге болу – міне нағыз азамат бейнесі.

«Елемес-Аман» дастанының басты тақырыбы – ерлікті дәріптеу. Ақын шығармада елінен шыққан батырларды былайша суреттейді:

Киліге кеп етуге,

Елемес-Аман секілді,

Ел қорғаны ерлердің,
Айбатынан шошынған.
Мұнан басқа ерлер бар,
Уатай сынды айтулы
Қызқара атты ұйытқытып,
Бес қаруын асынған,
Ападан шыққан Мендібек,
Екпіні судай тасынған.
Бұл да айтулы ер еді,
Егескен жауын қашырған.
Міне, осындай ерлердің
Айбатынан сескеніп,
Жаудың лебі басылған [14, б. 197].

Сарышолақ Боранбайұлы өзінің туған өлкесіне деген махаббатын әр шығармасынан байқатып отырады. Өлкетанушы профессор Асанов Жұманазар «Сарышолақ ақын туған жерін, оның ұшқан құс, жүгірген аңын жан-тәнімен беріле сүйген еді» [12, б.62] деп баға береді.

Дәлел ретінде «Ұлы Құм», «Жомартым», «Көктем», «Қыс», «Мекені ұлы жұрттың бұрынғыдан», «Тебен су» өлеңдерін алсақ болады.

Ақын табиғатты адам өмірімен қатарластырып, жігін білдірмей астастырып жіберуге шебер:

Ыңырсып бота боздаған,
Шулап қойы қоздаған.
Шұрқырап құлын кісінеген,
Жан-жүйенді қозғаған.
... көктемнің сұлу жас шағы,
Қыстың кәрін еңсерген [12, б.120],
Немесе:
...Жомарттың сәні келер ме,
Балыққа толмай тоспасы?
Қопасор сәні келер ме,
Шыңғырып қашпай шошқасы [12, б.125]
«Ұлы Құм» өлеңінде:
Айналайын, Ұлы Құм,
Жаз болғанда тербеліп,
Шәушілдейді шыбығың.
Бәйшешегің көкке сермеліп,
Қыздай еді қылығың.
Қояның қойдай өретін,
Шіл құлдырай жөнетін.
Қарсағың қашып қырқадан ,

Әр төбеден түлкі өнетін [12, б.124], – бұл әдемі салыстырулар мен көріністер туған жерін шексіз сүйген, сүю жеткіліксіз, табынған ақынның ғана қолынан келері анық.

Нұрпейіс ақын да «Біздің көл» өлеңінде:

Өсімдігі шекер, бал,
Татқан жануар кеткісіз.
Нарын қамыс, қалың ну,
Кесе шауып өткісіз.
Балығы арда – бесті асау,
Шортандары бақандай.
Жайыны шөккен атандай,
Аулағанға біткісіз.
Отанымда осындай
Күміс сулы көлдер көп,

Татсаң естен кеткісіз, – деген шумақтары арқылы туған жерінің әсем табиғатын көз алдына келтіріп, әсерлі суреттеп береді. Кіші Отанға деген сағыныш кернеп, махаббатың оянады. [11, б.53]

Жөкей көшпенділік дәуірді өз көзімен көргендіктен, үнемі ат үстінде жүріп, туған жерінің ой-шұқырын, сұлу табиғатын жетік біліп қана қоймай, жан-тәнімен сезініп, табиғат құбылыстарын суреттеуге келгенде алдына жан салмайды.

Бұл елдің қыс-қыстауы Құтисоркөл,
Көктемде құяды арна, тасқындап сел.
Беті – құс, қойны – балық, төңірегі мол,
Қалың ну, қамыс, қоға, етегі ел, – деп өзінің туған жерінің ең қолайлы,
әсем табиғатын көзіміздің алдына әкеледі.

Немесе:

Бір уақыттар болғанда,
Болжалды мезгіл толғанда,
Түрілді түннің пердесі,
Көрініп әлем көңілді,
Сәулеленіп алтын таң,
Жаһанға нұры себілді.
Ескектеп салқын самал жел,
Бұлт іргесі сөгілді,
Гүл, жапырақтар мөлтілдей,
Шыққа белден көмілді.

Татуасыз төгілген жыр, өзгеше өрім, мінсіз сурет тыңдаушысын тұңғиығына біржолата тартып алып кетеді.

Ақтөбе өңірінде әр кезеңде өмір сүрген халық қалаулылары, ақын-жыршылары өз деңгейінде, шама-шарқынша зерттелініп, оқырман назарына ұсынылып отырды. Сонымен қоса елін, жерін сүю тақырыбынан да айналып кеткен жоқ. Филология ғылымдарының кандидаты, талантты ұстаз С.Ж.Бермағамбет «Діни-ағартушылық және Әбубәкір (Кердері) Боранқұлұлының әдеби мұрасы» атты монографиясында «Діни-ағартушылық ағымның өкілдері өз кітаптарында, мұсылманшылдық білім саласында пайда болған жаңа бағыт – ули жаидіті жақтады. Бұл оқудың жаңа әдісі еді. Оқытудың бұл әдісі арқасында ел арасында білімге ынта-

жігер өсіп, балалар аз уақытта сауаттылыққа жетті» деп келтіріледі, яғни Ақтөбе өңірінің ақыны Кердері Әбубәкір шығармаларындағы тәлім-тәрбие берерлік мұраны паш етеді. [15, б.33]

Ақтөбе өңірінің белді ақындарында, Нұрпейіс Байғанинда, Сарышолоқ Боранбайұлында дәстүр жалғастығымен алдындағы ақын-жыршылардың тәрбиесі болғанын да көруге болады. Өз естеліктерінде олар Әбубәкір Кердерінің әйдік жыршы, көпті көрген, зейінді, сыншы адам екенін еске алады.

Ақын туған еліне ғана емес, зиялылар арасында да, көзі қырақты хат танитындар арасында да, қазақ тілін түсінетін қырғыз, қарақалпақ, түркімен, өзбек, ұйғыр, татар, башқұрт арасында да мәлім болған.

Шығармаларының басым тақырыбы – дін, инабаттылық мәселелерін насихаттаумен қатар, шарифат жолындағы таза, тура жол. Өзінің ақыл-кеңес бағытындағы шығармаларынан да көруге болады:

Жастық дәурен жазға ұқсас,

Кәрілік дәурен қысқа ұқсас.

Білім – алтын, күмістей,

Білімсіздік – мысқа ұқсас.

Алты ай өтер қыс болып,

Тізеден қар, белден тон,

Жер үстіне күш болып.

Қақ айырылып қара жер,

Қисаптан тыс қыс болып, – деп насихат сөздерімен, өмір кезеңдерімен салыстыра жырлап, жастық шақтың өнімді кезең екенін суреттейді.

Ақын бірқатар өлең, толғауларында оқу, өнерді, дін-шарифатты, ғылымды, азаматтық-кісілікті, жақсы мінез, жарастықты, әдет-ғұрыпты насихаттайды. Оған дәлел мына шумақтары:

Дұшпанды жеңсең, достық қыл,

Жеңген сайын өшікпе.

Жеңілген жауға қатын ер,

Өне бойы қорқытып,

Тығамын деме тесікке деп, жастарды жақсылыққа достыққа шақырса,

Ердің еркі сол болар,

Айтқан сөзден танбаған, – «жігіттің екі сөйлегені өлгені» деп қайырады.

Немесе болатын баланың алысқа қарайтынын, келер ұрпақтан үмітін үзбейтінін ескертеді:

Болмас бала құрысын,

Болар бала жас болмас.

Әбубәкір ақынның «Қазағым» өлеңі тұнып тұрған тарихи деректер, салт-дәстүр, әдет-ғұрып:

Қыс болса қыстаушы еді қырға барып,

Көлденең шыңыраулы шыңға барып,

Жарлы деп жүз қой бітсе айтушы еді,

Қой, жылқы толықпаса мыңға барып.

Саралап ат, айғырын мырза, байлар
Үргенішке сатушы еді жылда барып.

Ат, айғыр айдаушы еді, атан алып,

Матамен қайтушы еді шапан алып – көз алдымызға байырғы заманның тірлігі келе қойды. Жас ұрпақ қазақ халқының тарихынан, әдебиетін мен мәдениетінен хабардар болуы керек. Себебі біздің болашағымыз – өткен өмірімізбен тікелей байланысты.

Еңбек – халыққа пайдасын тигізіп, қызмет ету дегенді білдіреді. Еңбек арқылы адам өзін-өзі асырап, жақындарына көмектесіп, еліне, жеріне пайда келтіреді, дамиды, жоғарылайды, білімі артады, ізденеді, адам ретінде қалыптасады. «Еңбек туралы жырда» ақын осыны меңзейді:

Еңбекке жалқауларды шақырамын,

Өмірге еңбекпенен келген дұрыс.

Отанға тартуыңды лайықтап,

Беруге жан аямай жұмыс істе.

Әркім-ақ еңбегімен бағаланад,

Сондықтан еңбек ету – күшті борыш [11, б.60]

Сонымен қатар проблемалық оқыту барысында да студенттер авторлардың шығармаларын зерделеп, жазушының өмірі мен шығармашылығы туралы толық мәлімет ала алады. Ұсынылған аннотацияларды талдай отырып, жазушының жеке басы мен оның шығармашылық қызметі туралы мәліметтерді табады. Осындай ізденіс әрекетінің нәтижесінде жазушының шығармашылығына деген қызығушылық пен оны зерттеуге ынта-ықыласы туындайды.

Қорытынды

Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К.Тоқаев өз жолдауында «Патриотизм – мемлекеттілігімізді сақтаудың басты кепілі. Өз Отанына деген сүйіспеншіліктен жақсы қасиет жоқ. Туған халқына қызмет етуден артық бақыт жоқ» деген еді. Үнемі жоғары мінберлерден айтылатын ойлардың басым бөлігі жасөспірімдерді елін, жерін сүйуге, мемлекеттік тілін құрметтеуге, табиғатын аялап, мақтан етуге шақырып қана қоймай, мектеп жасынан ұғындыру, түсіндіру, еріксіз табынуға жағдай жасау – кіші Отанының тарихын, әдебиетін, ерекшелігін білуге талпынуды насихаттауда.

Мақаламыздың негізгі мақсаты – болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін балаларға патриоттық тәрбие беруге арнайы түрде дайындау, оның ішінде аймақтық әдебиет материалдарын бастауыш мектептің оқу-тәрбие процесіне ендіру мәселесін негізгі мақсат етіп алу арқылы қазақстандық патриотизм мәселесін шешуде аймақтық әдебиет материалдарының тигізетін әсері мол екенін нақты мысалдармен көрсету.

Біз ұсынып отырған мақалада аталған ақындар мұралары талданып, оның ішінде зерттеліп отырған ақындар туындылардағы патриоттық тәрбие мәселесіне көп көңіл бөлінді. Себебі, Ресей мен Украина арасындағы қақтығыс, жер бетіндегі мемлекеттер арасында бұрынғыдан өзгеше саясат, жаңа қарым-қатынас қалыптастыратыны, соған байланысты патриоттық

тәрбие мәселесіне айрықша ден қою керектігін қазірдің өзінде көрсетіп отыр. Мақалада шығармасы талданған ақындардың бірі елін, жерін шексіз сүйген, тәуелсіздік ұранын көтерген ақын Сарышолақ Боранбайұлы. С.Боранбайұлының шығармашылық өмірбаяны мен туындыларының талдануы, біздіңше, ұсынылып отырған мақаланың үлкен жаңалықтарының бірі. Нұрпейіс Байғанин заманында «Екінші Жамбыл» атанған эпик ақын. Н.Байғанин шығармаларының дені париоттық тәрбиеге арналған. Сондықтан мектеп оқушысына берері көп. Өз зерттеуімізде Жөкей Шаңғытбаев шығармаларындағы туған жердің әсем табиғатын жырлаған тұстарын мысалға ала отырып, оқушылардың өзі тұратын елді мекеннің қадыр-қасиетін ерте түсінуіне ықпал жасауды мақсат тұттық. Поэзия туралы академик Зәки Ахметов: «Поэзия сөз өнері, көркемдік шеберліктің теңдесі жоқ озық үлгісі. Оның үстіне поэзияның аса маңызды элеуметтік, қоғамдық құбылыстарды бейнелеп көрсете алатын зор мүмкіншілігі бар. Ол – айналамыздағы дүниені, өмірді танып білудің күшті құралы, біздің қоғамдық ой-санамыздың, көркемдік эстетикалық сезіміміздің үлкен өнімді саласы», – дейді [18, б.7]. Біз мақаламызда белгілі ғалымның осы ой тұжырымын мүмкіндігінше басшылыққа алдық.

ӘДЕБИЕТ

[1] Нұрсұлтан Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласы. // 21 қараша, 2018 жыл. Қол жеткізу режимі: URL: <https://egemen.kz/article/178090-nursultan-nazarbaev-uly-dalanyh-dgeti-qyru> [Қаралған күні: 27.05.2021].

[2] Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдегі 319-III «Білім туралы» Заңы. Алматы, 2007. Қол жеткізу режимі: URL <https://egi.edu.kz/wp-content/uploads/2020/12/2007.27.07-319-III-R-ZA-Y.pdf>. [Қаралған күні: 10.10. 2024].

[3] Дзепс-Литовский М.И. К вопросу о предмете и методе курса «Краеведение» // Краеведение. – 1923. – №2 – с.112-116.

[4] Бех И. Д. Воспитание личности: в 2-х кн. / Д. Бех; ред. А. И. Цибульская. – Москва, 2003. - Кн. 2: личностно-ориентированный подход: научно-практические основы. – 2003. – с. 344.

[5] Grigg R. Becoming an outstanding primary school teacher. Second edition. // Routledge: New York, 2014. – P. 473.

[6] Шаронов А.А. Формирование патриотических ценностей подростков во внеурочной деятельности: канд. дис. – Воронеж, 2019.

[7] Тулегенова Г. А. Бастауыш сыныптардағы гуманитарлық пәндерді оқыту арқылы оқушыларды патриоттыққа тәрбиелеу: канд.дис. – Талдықорған, 2021. – 152 б.

[8] Калимолдаева А. К. Подготовка будущего учителя к патриотическому воспитанию учащихся старших классов в современных условиях: дис.канд.пед.наук. – Алматы. – 2010. – 151 с.

[9] Никова М.А. Формирование патриотизма у российского студенчества: канд. дис. – Москва. – 2004.

- [10] Buck D.J. Schools need to Teach Patriotism / Арео. – Philosophy. – 02.10.2019.
- [11] Байғанин Н. Естеліктер. Таңдамалы шығармалар. – Алматы, 2006. – 307 б.
- [12] Боранбайұлы С. Азаттық еді аңсаған. Таңдамалы шығармалар. – Алматы, 2006. – 264 б.
- [13] Сыдықов Қ. Ақын-жырлаулар. – Алматы, 1974. – 240 б.
- [14] Шаңғытбайұлы Ж. Дастандар. – Алматы, 2007. – 288 б.
- [15] Бермағамбет С.Ж. «Діни-ағартушылық және Әбубәкір (Кердері) Боранқұлұлының әдеби мұрасы». – Ақтөбе, 2019. – 130 б.

REFERENCES

- [1] Nursultan Nazarbaevtyn «Uly dalanyn jetı qyry» atty maqalasy. // 21 qarasha, 2018 jyl. (Nursultan Nazarbayev’s article “Seven Faces of the Great Field”). Qol rejimi: URL: <https://egemen.kz/article/178090-nursultan-nazarbaev-uly-dalanynh-dgeti-qyry> [Qaralghan kunı: 27.05.2021]. [In Kaz.]
- [2] Qazaqstan Respublikasynyn 2007 jylgy 27 shıldegi 319-III «Bilim turaly» Zany. Almaty, 2007. (Law of the Republic of Kazakhstan «On Education»). Qol jetkizu rejimi: URL 2007. <https://egi.edu.kz/wp-content/uploads/2020/12/2007.27.07-319-III-R-ZA-Y.pdf>. [Qaralghan kunı: 10.10. 2024]. [In Kaz.]
- [3] Dzeps-Litovski M.İ. K voprosu o predmete i metode kursa «Kraevedenie» (Questions about the subject and method of the course “Kraevedenie”) //Kraevedenie. – 1923. - №2 – s.112-116. [In Rus.]
- [4] Beh İ. D. Vospitanie lichnosti: v 2-h kn. (Personality education: in 2nd book.) / D. Beh; red. A. İ. Sibülškaia. – Moskow, 2003. – Kn. 2: lichnostno-orientirovannyi podhod: nauchno-prakticheskie osnovy. – 2003. – 344 s. [In Rus.]
- [5] Grigg R. Becoming an outstanding primary school teacher. – ISBN978131576109. Second edition. Routledge: New York, 2014. – 473 p.
- [6] Sharonov A.A. Formirovanie patrioticheskikh senostei podrostkov vo vneurochnoi deiatelnosti (Formation of patriotic values of teenagers in extracurricular activities): kand. dis. – Voronej, 2019. [In Rus.]
- [7] Tulegenova G. A. Bastauysh synyptardagy gumanitarlyq panderdi oqytu arqyly oqushylardy patriottyqqa tarbieleu (Education of students in patriotism by teaching humanitarian subjects in primary classes): kand.dis. – Taldyqorgan., 2021. – 152 s. [In Kaz.]
- [8] Kalimoldaeva A. K. Podgotovka budușego uchitelä k patrioticheskomu vospitanıu uchashihsa starshih klasov v sovremennyh usloviah (Preparation of the future teacher for patriotic education of high school students in modern conditions): dis.kand.ped.nauk. – Almaty, 2010. – 151 s. [In Rus.]
- [9] Nikova M.A. Formirovanie patriotizma u rosiskogo studenchestva (Formation of patriotism in Russian students): kand. dis. – Moskva, 2004. [In Rus.]

[10] Buck D.J. Schools need to Teach Patriotizm / Apeo. – Philosophy. – 02.10.2019.

[11] Baiganin N. Estelikter. Tandamaly shygarmalar (Memories. Selected works). – Almaty, 2006. – 307 b. [In Kaz.]

[12] Boranbaiuly S. Azattyq edi ansagan. Tandamaly shygarmalar (He longed for freedom. Selected works). – Almaty, 2006. – 264 b. [In Kaz.]

[13] Sydiqov Q. Aqyn-jyrlaular (Poems and songs). – Almaty, 1974. – 240 b. [In Kaz.]

[14] Shangytbaiuly J. Dastandar (Poems). – Almaty, 2007. – 288 b. [In Kaz.]

[15] Bermagambet S.J. «Dini-agartushylyq jane Abubakır (Kerderi) Boranquluylynyn adebi murasy» (Religious education and literary heritage of Abubakır (Kerderi) Borankuluyli). – Aqtobe, 2019. – 130 b. [In Kaz.]

РОЛЬ ПРОИЗВЕДЕНИЙ НАРОДНЫХ ПОЭТОВ АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ В ПАТРИОТИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ

*Ермуханова И.Ж.¹, Ольховая Т.А.², Асанов Ж.А.³

¹Казахско-Русский Международный университет, Актобе, Казахстан

²Оренбургский государственный университет

Оренбург, Россия

³Актюбинский университет С.Баишева, Актобе, Казахстан

Аннотация. В статье рассматриваются приоритетные направления патриотического воспитания в сфере начального образования в рамках формирования ценностей патриотизма. В настоящее время воспитание младших школьников в духе патриотизма, народолюбия, любви к Родине открывает путь к духовному возрождению общества и ведет к возрождению в сознании человека величия страны. В настоящее время в процессе воспитания молодого поколения важное значение занимает популяризации произведений представителей краеведческой литературы. Цель статьи представить вниманию аудитории произведения краеведов-литераторов, таких как поэт Нурпейс Байганин, поэт-воин Сарышолок Боранбайулы, поэт-импровизатор Акпан Айтпекулы, Абубакир Кердери, Актан Кереулы, поэт-эпик Жокей Шангытбайулы и провести анализ тенденций патриотического воспитания в их произведениях.

«Кобыланды», «Кубыгул», «Алпамыс», «Торехан», «Ер Таргын», «Кыз Жибек» поэта-эпика Актюбинской области Нурпейса Байганина, поразившего народ своими пламенными произведениями, историческими, этнографическими, философскими идеями, историко-героические произведения, такие как «Айман-Шолпан», «Светлый месяц май», «Враг будет сокрушен», «За Родину» произведения поэта Сарышолока Боранбайулы, прославившие героизм героев, запомнившихся народу своими героическими подвигами, «Богенбай батыр», «Килем жайган», «Кене хан», «Елемес-Аман», «Жанкожа батыр» Жокея Шангытбайулы – произведения, побуждающие молодое поколение любить свою страну и землю, бережно относиться к ее истории и уважать ее. Молодое поколение должно расти,

зная все это. Ребенок, который ежедневно слышит, впитывает, и различает понятия казахстанский патриотизм, народолюбие, будут детьми страны, которые смогут уважать свою страну, землю, язык, и показать пример в будущем.

Ключевые слова: патриотизм, местный поэт, поэт-воин, Сарышолок Боранбайұлы, Нурпейис Байганин, Жокей Шангытбайұлы, региональная литература, начальное обучение

THE ROLE OF WORKS OF PEOPLE'S POETS OF AKTOBE REGION IN PATRIOTIC EDUCATION

*Yermukhanova I.Zh.¹, Olkhovaya T.A.², Asanov Zh.A.³

*¹Kazakh-Russian International University, Aktobe, Kazakhstan

²Orenburg State University, Orenburg, Russia

³Aktobe University named after S.Baishev, Aktobe, Kazakhstan

Abstract. The article discusses the priority areas of patriotic education in the field of primary education in the framework of the formation of the values of patriotism. At present, the upbringing of younger schoolchildren in the spirit of patriotism, love of the people, love for the Motherland opens the way to the spiritual revival of society and leads to the revival in the mind of a person of the greatness of the country. At present, in the process of educating the younger generation, the popularization of the works of representatives of local history literature is of great importance. The purpose of the article is to present to the attention of the audience the works of local historians and writers, such as the poet Nurpeis Baiganin, the warrior poet Sarysholak Boranbayuly, the poet-improviser Akpan Aitpekuly, Abubakir Kerderi, Aktan Kereuly, the epic poet Jockey Shangytbayuly and to analyze the trends of patriotic education in their works.

“Kobylandy”, “Kubygul”, “Alpamys”, “Torekhan”, “Er Targyn”, “Kyz Zhibek” by the epic poet of the Aktobe region Nurpeis Baiganin, who struck the people with his fiery works, historical, ethnographic, philosophical ideas, historical and heroic works such as “Aiman-Sholpan”, “Bright month of May”, “The enemy will be crushed”, “For the Motherland” works of the poet Sarysholak Boranbayuly, glorifying the heroism of heroes remembered by the people for their heroic deeds, “Bogenbai batyr”, “Kilem zhaigan”, “Kene Khan”, “Elemes-Aman”, “Zhankozha Batyr” by Jockey Shangitbayuly are works that encourage the younger generation to love their country and land, take care of its history and respect it. The younger generation should grow up knowing all this. A child who daily hears, absorbs, and distinguishes between the concepts of Kazakhstani patriotism, love of people, will be the children of the country who will be able to respect their country, land, language, and set an example in the future.

Key words: patriotism, local poet, warrior poet, Sarysholak Boranbayuly, Nurpeyis Baiganin, Jockey Shangytbayuly, regional literature, primary education

Мақала түсті: 29 шілде 2024

Авторлар туралы мәлімет

Ермуханова Индира Жаксылыковна – докторант, Қазақ-Орыс Халықаралық университеті e-mail: Indira_1985.21@mail.ru

Ольховая Татьяна Александровна – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Орынбор мемлекеттік университеті e-mail: *tatjana.olhovaja@mail.ru*

Асанов Жуманазар Асанұлы – филология ғылымдарының докторы, профессор, Баишев университеті, e-mail: *shalkar1900@mail.ru*

Сведения об авторах

Ермуханова Индира Жаксылыковна – докторант, Казахско-Русский Международный университет, e-mail: Indira_1985.21@mail.ru

Ольховая Татьяна Александровна – доктор педагогических наук, профессор Оренбургский государственный университет, mail: *tatjana.olhovaja@mail.ru*

Асанов Жуманазар Асанович – доктор филологических наук, профессор, Актюбинский университет имени С.Баишева, e-mail: *shalkar1900@mail.ru*

Information about authors:

Yermukhanova Indira Zhaksylykovna - doctoral student, Kazakh-Russian International University, e-mail: Indira_1985.21@mail.ru

Olkhovaya Tatyana Aleksandrovna – doctor of Pedagogical Sciences, Professor Orenburg State University, e-mail: *tatjana.olhovaja@mail.ru*

Asanov Zhumanazar Asanovich – Doctor of Philology, Professor, Aktobe University named after S.Baishev, e-mail: *shalkar1900@mail.ru*